

על התורה והמועדים

גיליון מ'
פר' ואתחנן
תשפ"ז

דברי תורה מאת
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
(רעזא דרעזין)
פרשת ואתחנן תשפ"ב
ב"המ"ד באר ישראל

וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי מְשֻׁבָּה וְאוֹמֵר מְזֻמָּר שִׁיר לְיוֹם הַשְּׁבִיבָה

והמשמעות הפנימית בזה היא, כי מעתה יש לו לאיש ישראל אחיזה גדולה יותר בדברי התורה, מחמת היותם גלויים יותר, כי דווקא אחר שחטאו שוב לא היו יכולים למצוא אחיזה בדברי התורה כפי שהיה ביכלתם קודם החטא. וכמו שדרשו חז"ל **(ראש השנה י:)**

לעומת זאת בפרשת ואתחנן נאמר טעם אחר לגמרי, ככתוב: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת". הרי כאן טעם השבת

קשה ותמידית בלא בקשת שכר או יראה מפני עונש, אלא משום שכך הוא טבע בריאתם. ודבר זה עומד ביסוד מה שאמרו חז"ל (עבודה זרה ה:): "תנא דבי אליהו, לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי". כי חובת האדם היא לעבוד את ה' יתברך לשם שמים, ולא לחשוב על אודות קבלת גמול.

וכל מעשיך יהיו לשם שמים

ואמנם, ודאי לא קלה היא הדרך להשגת מעלה זו, וכיצד יוכל האדם להרגיל עצמו בזה שתהא תכלית עבודתו למען שמו יתברך, אחר שכל תהלוכותיו ומעשיו נבחנים אצלו לפי התועלת העצמית שיש לו בהם.

על כך כותב רבינו ה'שם משמאל' זיע"א (שמות, תצוה תרע"א), כי זהו המכוון במאמר חז"ל האמור, כי באמת אדם קרוב אצל עצמו, ולא ימלט כי יהא מחשב לשם רווח וכוונה צדדית במעשיו, הן חומרית - או אפילו רוחנית, כדי לשפר ולתקן עצמו. אשר על כן עליו להרגיל עצמו להיות כשור לעול וכחמור למשא, דהיינו שהם אינם משגיחים על תועלתם כלל, רק עושים כי כך הוא רצון קוניהם, וכאשר ירגיל האדם עצמו במחשבה זו אז תהיה היא אצלו כטבע שני כמאמר החכם, ויבטל עצמו לגמרי לרצון ה' יתברך, ואז יהיה נקל בעיניו לעשות כל מעשיו לשם שמים. הנה למדנו כמה תועליות מטבע השור והחמור; הן בהנהגה הראויה בין אדם לחבירו, הנלמדת מאיסור החרישה בהם יחדיו, והן בדרכי העבודה לשם שמים.

רצועה של עגל ורצועות של חמור

עוד יש ללמוד מהם גם לענין העונש, וכפי שמצינו במי שלוקה על חטאו (מכות כב:): "כיצד מלקין אותו וכו', חזן הכנסת עומד עליו ורצועה בידו של עגל כפולה אחד לשנים ושנים לארבעה, ושתי רצועות של חמור עולות ויורדות בה". ואמרין בגמרא (שם כג:): "כדדריש ההוא גלילא עליה דרב חסדא, 'ידע שור קוניה וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע' וגו' - אמר הקדוש ברוך הוא, 'יבא מי שמכיר אבוס בעליו, ויפרע ממי שאינו מכיר אבוס בעליו'".

בדומה לזה כתב בספר 'צור המור' (פרשת כי תצא) לבאר סמיכות הפרשיות (דברים כה א-ד): "כִּי יִהְיֶה רִיב בֵּין אָנָשִׁים וְגו' וְהָיָה אִם בֵּן הַכּוֹת הִקְשֶׁה וְהִפִּילוּ הַשֹּׁפֵט וְהָקָהוּ לִפְנֵי כָּדִי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר: אַרְבָּעִים וְנָקְלוּ לְיָסִיד פֶּן יִסִּיף לְהַכּוֹתוֹ עַל אֵלֶּה מִכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אַחִיר לְעִנְיָן: לֹא תִחָסֵם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ. וְכֵן נִסְמַךְ לִזֶּה הַפֶּסֶק (שם כב:): "לֹא תִקְרֹשׁ בְּשׁוֹר וּבְחִמּוֹר יַחְדָּו. וְכָתַב שֵׁם: כִּי יֵצֵא לֵב הָאָדָם רַע מִנְעוּרָיו. וְכָל הַיּוֹם תִּתְּאוּ תֵּאוֹה וּמַחֲטִיא הָאָדָם רַבּוֹב הַדְּבָרִים לְפִי הִרְכַּבְתּוּ. וְצִרִיךְ תִּיקוֹן לִזֶּה בְּעִנְיָן שֶׁזֶה הַבְּלִיעַל לֹא יַעֲוֶה אָדָם בְּרִיבּוֹ. וְיַעֲלֶה וְיִקְטֹרֵג וְיִרֵד וְיִשְׁטִין. לִזֶּה נִתְּנָה הַתּוֹרָה תִּיקוֹן לִזֶּה, וְאָמַר 'וְהָיָה אִם בֵּן הַכּוֹת הַרְשֵׁעַ'. שֶׁכֵּבֵר נִתְּחַיֵּב בְּדִין לְפִי מַעֲשֵׂיו. וְהִפִּילוּ הַשּׁוֹפֵט וְהָקָהוּ לִפְנֵי בְּמִלְקוֹת אַרְבָּעִים'. בְּעִנְיָן שֶׁבִּזֶּה לֹא יִקְטֹרֵג עָלָיו יוֹתֵר. כִּי אִם נַעֲשֶׂה הַדִּין מִלְּמַטָּה. אֵינוֹ נַעֲשֶׂה מִלְּמַעְלָה וְכו'. וְאִחֵר שֶׁמִּכֵּין אוֹתוֹ בְּרַעְיוֹת שׁוֹר וְחִמּוֹר. שֶׁהֵם שְׁנֵי מִדּוֹת הַמִּתְחַבְּרוֹת לַעֲוֹת אָדָם בְּרִיבּוֹ. בִּזֶּה מִתְקַרְרוֹת. וְאֵין עוֹשִׂים בּוֹ דִּין".

מבואר בדבריו, כי השור והחמור רומזים למידות עליונות ולשני מיני יצר הרע הבאים להחטיא את האדם, ותיקונם נעשה בהכאת החוטא בעור שור וחמור.

שור וחמור - כנגד עבירות על עשה ולא תעשה

טעם נוסף להלקאת החוטאים ברצועה של עגל וחמור, הובא ב'מלאכת שלמה' (מכות פא פק משנה יב) בשם החכם הר"י גאלאנטי זיע"א, כי בזה מתכפר החוטא על מה שחטא במצוות עשה ומצוות לא תעשה. כי שורש החטא בלא תעשה בא מחמימות אש זרה, ועבירה על מצוות עשה בא ממדידת העצלות. והנה השור אפילו בתקופת טבת הוא חם, והחמור אפילו בתקופת תמוז קר לו (ראה שבת נג:), ובזה שלוקה החוטא ברצועת שור וחמור מתכפר לו עוון

ובדומה לזה בפרשת כי תצא (דברים כב א-ג): "לֹא תִקְרֹא אֶת שׁוֹר אַחִיר אוֹ אֶת שִׂי וְנָחִים וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם הִשָּׁב תִּשָּׁבֵם לְאַחִיר וְגו' וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְחִמּוֹר". ולאחר מכן נאמר (פסוק ד:): "לֹא תִקְרֹא אֶת חִמּוֹר אַחִיר אוֹ שׁוֹר נָפְלִים בְּדָרְךָ וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם הִקֵּם תִּקֵּים עִמּוֹ". היא מצות טעניה.

כך גם במצות 'לא תחמוד' שבדברות ראשונות, היא מצות 'לא תתאוה' שבדברות שניות, שבה נאמר לכל איש ישראל שלא יחמוד שורו וחמורו של חבירו.

עוד נאמר בתורה (שם פסוק ו'): "לֹא תִקְרֹשׁ בְּשׁוֹר וּבְחִמּוֹר יַחְדָּו". גם כאן נמצא צירוף השור והחמור, אך בתר איפכא, שנאסר לקשור אותם יחד.

איש על מחנהו ואיש על דגלו

כאמור, השור והחמור הנזכרים בתורה פעמים רבות כל כך, סמל הם לכלי המלאכה בימים ההם. וכפי שבימינו משתמשים בכלי תחבורה ובכלי עבודה, לכך היו משמשים השור והחמור. ואכן, נועד כל אחד מהם לתפקיד המיוחד והראוי בעבורו, ואין ראוי לערב ביניהם.

בפיט המיוחס לרבינו האבן עזרא, ניטל רעיון זה ללמוד הימנו שלא לדבק הנפרדים גם במלאכת השיר, ושלא לעשות חרוז בין שתי תיבות אשר אין סופן תואם לגמרי זה לזה, וכה חרז: "לא תחרוז בשור ובחמור יחדיו. ילך השור במישור, ויעלה החמור בהר המור".

ומכאן נלמד עוד, כי כשם שאין ראוי להשוות את השונים, כך ראוי לבקש תמיד אחר החלק המחבר והמאחד, ולא אחר הדוקר והעוקץ. הרי גם אצל בריות בני אדם, כשם שפרצופיהן שונים

'שור' ו'חמור' בדבור אחד נאמרו, דהיינו שבאמת אין שום קדימה לאחד מהם על פני חבירו, ושניהם צדקו יחדיו - דבוקים ואחוזים זה בזה. ולא בכדי הוא, שהרי זכור ושמור רומזים לכל מצוות התורה, מצוות עשה ולא תעשה

שור וחמור וישראל

וכן נאמר בתוכחת הנביא (ישעיה ג א), בהפטרה הנקראת 'בשבת חזון' הסמוכה לפרשת ואתחנן שבה נכתבו הדברות השניות: "יָדַע שׁוֹר קִנְהוֹ וְחִמּוֹר אָבוֹס בְּעָלָיו יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע עֲמִי לֹא הִתְבּוֹנֵן". וכפי שפירש רש"י שם, כי השור מכיר את בעליו מיד כאשר מתקנו לחרישה, ואילו החמור אטום הוא ואינו מכירו עד שיביא מאכלו לפניו, אך לפחות עתה יודע מיהו המפרנסו, ואילו עם ישראל עזבו את ה' כבר כאשר קרא להם והודיעם מקצת מצוות, ואפילו לאחר שהאכילם את המן פשעו בו.

ועוד פירש רש"י, כי השור מכיר את קוניה לענין שיהיה מוראו עליו, ואינו מעז לבוא ולטעון בפניו "היום איני חורש", וכן החמור לא יעלה על דעתו הבהמית לומר "היום איני טוען משא". ומה אלו שלא נבראו אלא לשמש את הבריות, ואינם נוטלים שכר חלף עמלם, וגם אם לא יעבדו לא יענשו - לא שינו מידתם שגזר ה' יתברך בבריאתם, ישראל שנצטוו בתורה ומצוות והתנה עימם הקדוש ברוך הוא שכר ועונש - על אחת כמה וכמה. אך הנה "ישראל לא ידע" - לא רצו לדעת, ולא נתנו לב להתבונן.

נמצא מבואר, כי מלבד כל מה שנתבאר עד עתה בסמלי השור והחמור, יש בהם רמז גם לעבודה

לישראל, ומה שזכו בה ישראל הוא מפני הטעם המתבאר בלוחות שניות, כי עבדים היו בארץ מצרים. נמצא אם כן כי שני חלקים ישנם למצות השבת; עצם השבת - משום בריאת העולם בששת ימים והשכינתו בשיעור, ונתינתה לישראל - כי הם שיצאו ממצרים, וזכו למתנה טובה מבית גזניו של הקדוש ברוך הוא.

שורש הנאולות - ביציאת מצרים

בדרך אחרת מעט דורך רבינו השפת אמת זיע"א (תרל"ד), לפרש את השייכות בין מצות השבת ליציאת מצרים. כי הנה, ציוותה תורה להזכיר יציאת מצרים פעמיים בכל יום ביום ובלילה. והטעם, כי יציאת מצרים היא שורש הגאולות, והרי כל אדם צריך לגאולה בכל זמן באיזה ענין מעניניו, ושוריו בגלות קטנה או גדולה, גלות הגוף וגלות הדעת. וכאשר זוכה האדם לצאת ממאסר גלותו, יש בזה בחינת שבת, כיציאה מעולם הזה לעולם אחר, מעין עולם הבא.

ומשום כך ניתנה השבת דווקא ליוצאי מצרים, כי הם היכולים להשיג מעלתה, והם המבינים את הצורך בגאולה. מנוחה זו אינה רק העדר עבודה, אלא מנוחת גאולה. וזהו הטעם שמזכירים בתפילת 'נשמת כל חי', "ממצרים גאלתנו ומבית עבדים פדיתנו", כי כח גאולה מיוחד נעוץ ביום שבת קודש.

מצוות הזכירה בשור ובחמור

על פי הקדמות אלה נבקש לעמוד מעט על החילוקים הקיימים בפרשת מצות השבת בין דברות ראשונות לשניות, ובפרט במה שנוסף בפרשת ואתחנן 'שור' וחמור', והוציאם הכתוב מכלל 'בהמתך'.

וכתב על כך המשך חכמה, כי מטעם חידוש העולם, אין חילוק בין כל בעלי החיים, כי כולם נבראו בקומתם ובצביגונם, אולם מצד טעם יציאת מצרים הנזכר בפרשת ואתחנן, היה מקום לחלק ולומר כי השור והחמור אינם צריכים שביתה, שהרי כמה מצוות נאמרו כזכר ליציאת מצרים, ובהן יציאת ותפילין, וכולן מורות על חירות ישראל בכח השגחת ה' יתברך, ואם כן, מאחר ונצטוו ישראל על מצות קדושת בכור בהמה טהורה וכן מצות פדיון פטר חמור, אם כן כבר בא הזכר ליציאת מצרים בבהמות אלו באלה המצוות, ושוב לא יצטרך לזכר נוסף בשמירת שבת שהיא בבחינת הזמן. לכן בא הכתוב לחדש ולהוסיף גם את חובת שביתה השור והחמור. מבואר בדבריו הנפלאים, כי לאחר שנתחדש טעם השבת כזכר ליציאת מצרים, אין זה רק טעם נוסף על הזכר למעשה בראשית, כי אם כן מה היתה ההוה אמינא לומר שיפטרו השור והחמור משביתה, הרי גם אם אין בהם צורך לזכר יציאת מצרים, מכל מקום יתחייבו משום זכר למעשה בראשית. אלא על כרחן שבדברות שניות - פנים חדשות באו לכאן, וטעם 'זכר ליציאת מצרים' נתן תוכן חדש לכל מהות המצוה, ועל כן הוצרך הכתוב לפרש כן.

ביאור אחר על דרך הפשט כתב הרמב"ן כאן, כי השור והחמור נועדו לעבודת האדמה, אשר ממנה חיי האדם, ועם כל זאת אסרה תורה את מלאכת האדם בהם, ככתוב (שמות לד כא): "בְּתִקְרֹשׁ וּבְקִצִּיר תִּשְׁבֹּת".

שור וחמור בפרשיות התורה

ואכן, פעמים רבות נזכרו השור והחמור בתורה יחדיו. על דרך הכלל, שימש השור רב הכח כבהמת עבודה, לחרישה ולכל מלאכת עבודה בשדה. ולעומתו שימש החמור לנשיאת משאות ולרכיבה. כשור לעול - וכחמור למשא. נמצא שצירוף השור והחמור הוא סמל למלאכה ולמשא.

גם כאשר שב יעקב אבינו מחרן, שלח אל עשו אחיו לאמור (בראשית לב ו): "יְיָהּ לִי שׁוֹר וְחִמּוֹר". ודאי לא היתה כוונתו רק למלאכה ולמשא ששימשו אלו, אלא כוונה פנימית היתה לו בזה.

כך נאמר בתורה על מצות השבת אבידה (שמות כג ד): "כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אִיִּכָּךְ אוֹ חִמּוֹר תִּעָּה הִשָּׁב תִּשְׁכְּנוּ לו'".

הרתיחה והעצלות.

אלו הם שני מיני היצר הרע הנזכרים, השור שהוא בעל מלאכה ואביר כח רומז אל החוטא האץ ברגליים ממהרות לדבר עבירה, והחמור - מלשון החומר העכור, כבד כעבירות העפר - עפריות החומריות גם, ומתעצל מעשיית מצוות.

בשני יצריך

הנה כי כן, אחר שנתבאר לנו כי השור והחמור רומזים למצוות עשה ולא תעשה, ניתן טעם חדש לשבח במה שזכרה התורה הקדושה את השור והחמור ביחוד במצוות שבת שבדברות אחרונות, אחר שנתבאר כי זכור ושמו רומזים גם כן למצוות עשה ולא תעשה.

כן נוכל לבאר גם את מאמר יעקב אבינו בצאתו מבית לבן (בראשית לב ו) "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר", כי בזה רמז על שני היצרים וכוחות הטומאה שעמדו בדרך לנגדו, כי בבית לבן שרר יצר הרע אדיר וחזק.

יעקב ומשה - בקו האמצעי

וכאן אנו באים לדבריו הנפלאים והעצומים של ה'שם משמואל' (בראשית, ויצא תרע"ח), הכותב לפרש ענין גלותו של יעקב אבינו והיסטוריה שעברו עליו, עד שהוצרך לידור נדר (בראשית כח כ-כב): "אִם יִהְיֶה אֱלֹקִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בְּדֶרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וְבִגְד לִלְבֹּשׁ: וְשָׁכַתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹקִים: וְהָאֵבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שָׁמָּה מִצְבֵּה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹקִים וְכָל אֲשֶׁר תָּתֵן לִי עֲשֶׂה אֶעֱשֶׂה כָּךְ".

מה שלא מצינו כן בשאר האבות הקדושים.

והביא שם מה שאמרו בזוהר הקדוש (תיקוני זוהר תקונא תליסר דף כט), כי יעקב אבינו ומשה רבינו היו 'בחד מתקלא' - במשקל אחד, היא מידת התפארת האמצעית המאחדת מידת ימין ומידת שמאל, אלא שיעקב מבחוץ ומשה מבפנים. ומכיון שמקומם שוה מבחינה רוחנית, אם כן מתוך ההתבוננות בחייו של משה נוכל למצוא פשר תולדות חיי יעקב.

מלחמת סיחון ועוג

והנה, קודם שנכנסו ישראל לארצם, קמו עליהם סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן להילחם בהם. ומלחמה זו נלחם משה רבינו בעצמו וניצח. ובוודאי לא על חנם היה הדבר, אלא משום שלא היה בכוחו של היושע לנצחם ולהכניעם, לכן הוצרך משה רבינו להילחם בהם.

והטעם בזה, על פי הידוע כי שבעה אומות שהיו בארץ כנען עומדות לעומת שבע המידות הרעות, כל אחת כנגד מידה אחת. ואף כי בוודאי כולן כלולות מכל המידות הרעות, אך תוקף כל אומה הוא במידה אחת. אולם סיחון ועוג - מידה אחרת היתה בהם, וטומאתם גדולה מכולם.

תכלית החומריות

יתבאר על פי דברי הגמרא (ראש השנה ג) שם איתא: "תנא, הוא סיחון, הוא ערד, הוא כנען, סיחון - שדומה לסייח במדבר, כנען - על שם מלכותו, ומה שמו - ערד שמו. איכא דאמרי, ערד - שדומה לערד במדבר, כנען - על שם מלכותו, ומה שמו - סיחון שמו". ופירש רש"י שם כי ערד הוא חמור הבר. ומעתה מפרש רבינו, כי החמור הוא בתכלית החומר, והוא רמז לקליפת תוקף החומריות המושכת לתאוות ותענוגים, ובפרט לתאוות עריות הגרועה מכל התאוות. והחמור הוא הגרוע בזה ביותר, וכפי שמעיד הכתוב על בעלי תאוה זו (ויקרא כב ג) "אֲשֶׁר בָּשָׂר חֲמוֹרִים בָּשָׂרָם". ולא די לו לסיחון שנמשל לחמור, אלא שנקרא בשם חמור הבר, אשר גבר בו כח התאוה כל כך עד שאינו מן הישוב כלל והוצרך לשכון במדבריות. והדבק בזה הוא מקולקל בכל צורת האדם שבו.

משום כך נקרא סיחון 'מלך האמורי אשר יושב בחשבון', וכפי שדרשו חז"ל (בבא בתרא עח:) כי תיבת 'חשבון' רומזת לחשבון הנפש, "על כן יאמרו

המושלים בואו חשבון - בואו ונחשב חשבוננו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה". כי אין לך דבר המאפיל את השכל כתאוה רעה זו, שהיא מעשה בהמה - היפוך השכל, וכפי שכתב הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כב הלכה כא) שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב הפגיו מן החכמה. ועל כן היא הפך חשבון הנפש. וזהו עומק מה שקליפת סיחון אשר בחשבון אינה מניחה לחשב חשבוננו של עולם.

זרוע רשע וקרני רשע

מלבד קליפת סיחון, עמדה כנגד ישראל קליפת עוג מלך הבשן היושב בעשתרות באדרעי, אשר אמרו חז"ל (דברים רבא א כד) כי נתיירא משה מפניו. על כך מביא רבינו בשם אביו הרה"ק בעל ה'אבני נזר' זיע"א, כי שמע מפי רבו הרה"ק בעל חידושי הרי"ם זיע"א, כי 'אדרעי' מלשון 'דרועא' - היא זרוע בארמית, כי קליפת עוג מכוונת כנגד קדושת תפילין של יד.

על כך מוסיף רבינו, כי הנה נקרא שמו של עוג על שני מקומות, 'עשתרות' ו'אדרעי', ומקום זה הקרוי עשתרות יהיה גס בימינו, ונקרא בלשון ערבי 'בעשתרא'. ורש"י (דברים א ד) פירש כי זהו 'עשתרות קרניים' הנזכר בפרשת לך לך במלחמת ארבעת המלכים את החמישה, שם נאמר (בראשית יד ה) "וַיָּבֹאוּ אֶת רֶפְאִים בְּעֶשְׂתֶּרֶת קְרָנִים", ועוד שם (פסוק יג) "וַיָּבֹאוּ הַפְּלִיטִי", ועל זה נאמר במשנה תורה (דברים יג א) "כִּי רָק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׂאָר מִיָּתֵר הַרְפָּאִים". כי נמלט עוג ממלחמת המלכים בעשתרות קרניים, ולבסוף מלך שם.

ולפי זה מפרש רבינו, כי כשם ש'אדרעי' כנגד הזרוע

**כשם שאין ראוי להשוות את השונים,
כן ראוי לכקש תמיד אחר החלק
המחבר והמאחד, ולא אחר הדוקר
והעוקץ. הרי גם אצל כריות בני אדם,
כשם שפרצופיהן שונים כך דיעותיהן
שונות**

שלעיה תפילין של יד, כך 'עשתרות' כנגד תפילין של ראש, כקרניים אלו היושבות בגובה הראש. על כך יש לדרוש מה שאמר הכתוב (תהלים עה יא) "וְכָל קֶרֶן יִשְׁעִים אֲגַדֵּעַ תְּרוֹמַמְנָה קַרְנוֹת צִדִּיק", כי קליפת 'עשתרות קרניים' מקבילה לתפילין של ראש הנקראות 'קרנות צדיק'.

חיבור העולמות בקדושה - ומכאן זה בסטרא אחרא

והנה אמרו בזוהר הקדוש (תיקוני זוהר תקונא שתי ותשע דף קח:) כי עוג מלך הבשן הוא 'עמודא דאמצעי'תא דקליפה', כלומר שמקומו מצד הטומאה מכוון בדיוק כנגד מקומם של יעקב אבינו ומשה רבינו בקדושה. וענין עמוד האמצעי בקדושה הוא לחבר את העולמות יחדיו, עלמא עילאה עם עלמא תתאה. ובדומה לזה גם האדם שהוא כנגד האדם העליון יש בו מח ושכל כנגד עולם העליון, ולב כנגד העולם התחתון. ותפקידו של האדם השלם הוא לחבר מח ולב, ולהשפיע מזה אל זה לטובה. מחד גיסא יש לו לשעבד מחשבות המח והשכל אחר מה שראוי לחשוב בו כדי להשכיל ולהיטיב, ומאידך גיסא לשעבד את הלב לשכל, שלא ישתוקק אלא למה שראוי להשתוקק אליו. נמצא כי המח שליט על הלב והלב שליט על המח. ובזה ניצל מהרהורי עבירה הקשים מעבירה.

על כך באה התורה מצות תפילין, אשר ענינה לשעבד תאוות הלב ומחשבות המח לשמים, בחיבור עלמא עילאה ועלמא תתאה יחד לעבודת הבורא יתברך.

נמצא אם כן, כי מקומו של עוג מלך הבשן בעשתרות באדרעי, מכוון למשוך האדם לעשות היפך הדברים האלה, לגרום לאדם מחשבות רעות המאפילות

את אור השכל, היפך ענין תפילין של ראש, ולהכניס תשוקות ותאוות דרות בלב, נגד ענין תפילין של יד.

התפילין יסוד התורה והקדושה

נמצא אם כן, כי קלקולם של שני מלכי האמורי גדול ועצום הוא: סיחון מקלקל את כל אברי הגוף וצורת האדם במשיכתם אחר תאוות הזנות, ואילו עוג מקלקל את המח והלב הישראלי, חיבור עמודא דאמצעי'תא. והדרך לגבור עליהם היא שיחזק אדם עצמו בקיום מצות תפילין של ראש ושל יד.

זה סוד מה שדרשו חז"ל (קידושין לה.) על הפסוק (שמות יג ט) "וְהָיָה לָךְ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ", שהוקשה כל התורה כולה למצות תפילין. כי התפילין הן יסוד קיום האדם בקדושה ושורש קיום כל התורה, ושם נמצא הכל.

שלושת האותות

עוד מוסיף רבינו, כי הנה ידוע ששלושה אותות הן, אות שבת אות תפילין ואות מילה, ולכל איש ישראל צריך שיהיו בכל יום שנים מתוך שלושת האותות, על כן שבת היא עצמה אות אלו להניח תפילין (ראה בהקדמת תיקוני זוהר, דף ב. שלחן ערוך אורח חיים סימן לא סעיף א). בברית מילה נאמר (בראשית יז יא) "וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֶיכֶם", בשבת נאמר (שמות יג יג) "כִּי אוֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֶיכֶם", ובתפילין נאמר (שם יג ט) "וְהָיָה לָךְ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ".

והנה, כשם שבתפילין נחלקת המצוה לשל יד ושל ראש כנגד הלב והמח, כך הוא גם באות השבת, שבה נאמר 'זכור ושמו', זכור במח - ושמו בלב.

[במאמר המוסק, גדר זה שונה הוא מעט מן החילוק שנתבאר למעלה בין זכור לשמור - מצוות עשה ומצוות לא תעשה. כי שם נתבאר שהשור והחמור הם שני מיני יצר הרע, הפועלים אחד כנגד מצוות עשה ואחד כנגד מצוות לא תעשה. וכפי שהובא מדברי ה'מלאכת שלמה' שהשור הוא סמל לזריות וגבורה לעבירה, והחמור הוא סמל העצלות בדבר מצוה. ואילו כאן מבואר כי זכור ושמו הם שני חלקים באדם עצמו, העולם העליון שבו שכנגד המח, והעולם התחתון שבו שכנגד הלב].

לכל אבידת אחיך

על כך מביא רבינו בשנית מדברי אביו ה'אבני נזר' זיע"א, כי האדם בעולם הזה נמשל לאבידה, ככתוב (תהלים קיט קעו) "תַּעֲתִיתִי כֶּשֶׁה אֲבִד בֶּקֶשׁ עֲבָדְךָ". וכיצד משיבים אבידה - מבקשים סימניה, ו'אות' הוא סימן, כמו שאמר הכתוב בפרשת השבת אבידה (דברים כב ב) "וְהָיָה עִמָּךְ עַד דָּרֶשׁ אֲחִיךָ אֹתוֹ" - לשון 'אות' (ראה בעל הטורים שם, ובזוהר הקדוש ח"א דף קפד.), ומפסוק זה דרשו חז"ל (בבא מציעא כח.) שיש לדרוש את סימני האבידה. ודין הוא כי מאבד הנותן שני סימנים, דינם כסימן מובהק המועיל מן התורה (ראה שלחן ערוך אבן העזר סימן יז סעיף כג, בט"ז ס"ק ל ובית שמואל ס"ק עה, ובקצות חושן משפט סימן סה ס"ק יח). אם כן, זהו הטעם לכן שנצרך כל איש ישראל לשני סימנים, כדי לצאת מכלל 'אבוד'.

מלחמת ישראל - בזכות משה ויעקב

ולפי זה מבאר רבינו, כי קליפות סיחון ועוג העומדות כנגד סימנים אלו - סיחון כנגד אות ברית מילה ועוג כנגד אותות שבת ותפילין הנחלקים למח ולב - הם הגורמים לאבידת האדם מן העולם ורח"ל, כי כל היורד לאבדון אינו עולה לעולם.

משום כך, הוצרך לשם המלחמה בהם כוחו הרב והעצום של משה רבינו ע"ה, שהוא האדם השלם - מרכבה למידת 'עמודא דאמצעי'תא, והגיע לכל מיני השלימויות, שהיה מלך וכהן גדול ולוי, והרכין את השמים לארץ, והוריד הלוחות למטה, והגביה את הארץ לשמיים במה שהגביה את ישראל למעלה, ועשה אותם לב אחד לאביהם שבשמים. ובגמרא (מגילה יג.) אמרו כי עשר שמות היו לו למשה רבינו, אשר נקרא בכל אחד מהם מפי ה' או אביו ואמו וכו', וישראל קראוהו 'יקותיאל', שקיוו ישראל לא-ל-בימיו, היינו שחיבר את ישראל לאביהם שבשמים,

היום, נלמד מחיובן בשמירת השבת, כי השייך בשמירה - ישנו בזכירה.

במבואר אם כן, כי בזכות מה שנצטוו הנשים בפרשת ואתחנן במצות 'שמור את יום השבת לקדשו', שבו זכו גם במצות 'זכור'. ומכאן מצות לא תעשה, נתחדש חיובן במצות עשה.

נמצא, כי אמנם 'פרעה גזר על הזכרים', ועיקר יציאת מצרים היא בבחינת 'זכור', ככתוב בדברות אחרונות דווקא (דברים ה טו) "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", אולם סיפיה דקרא הוא 'על כן צִוְּנוּ ה' אֱלֹקֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת', וביום השבת שבדברות אלו נתחדשה בחינת השמירה, אשר היא המשלימה את הזכירה ומקדשת גם את הנשים בקדושת השבת וזכירתה.

זכור ושמור - השפע ושמירת

על כך נאמר בתורה הקדושה (שמות לא טו) "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם". וכפי שמבאר ה'תפארת שלמה' (פרשת כי תשא), כי בלוחות הראשונות כתוב 'זכור', שהיא מחינת משפיע, ובדברות השניות נאמר 'שמור', שהוא הציווי לשמור את השפע שלא לאבדו. ולכן נוסף שם 'כאשר צוּר ה' אֱלֹקֶיךָ' - לשמור את השפע הגדול שירד להם לישראל במתן תורה, אשר גם שם נצטוו במצות הגבלה כדי להישמר מפני החיצונים, וזכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, בחיבור אחד שלם.

שלימות התיקון - חברים כל ישראל

מטעם זה, נאמרו כמה שינויים בדברות האחרונות שניתנו להם לישראל ביום הכיפורים, כדי ללמד את דרך החיבור, הפך הפירוד שהיה בהם בחטאי המדבר. כי אכן, במעמד הר סיני ברור היה לכל כי זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, וכפי שנאמרו מצוות 'אנכי' ולא יהיה לך' יחד, שורש כל מצוות עשה ומצוות לא תעשה. אמנם חטא העגל הותיר שורשיו גם בזה, ונפרד חלק השמירה מן הזכירה, גם אחר ששבו בתשובה. אכן, בלוחות אחרונות ניתנה להם לישראל דרך התיקון, במיתוק יצר הרע של 'שורר וחמור', וכפי כל מה שנתבאר כאן באריכות ביצרים הנרמזים בזה ובכוחם של ישראל לגבור עליהם. ומזה ניתן הכח לחבר זכור ושמור, בכח יציאת מצרים, כי הכל ענין אחד.

זהו הטעם לכך שיום ט"ו באב ויום הכיפורים נועדו לימי חיבור הכלל, לשדך שידוכים ולזווג זיווגים, כי בהם בא התיקון השלם לחטא עבודה זרה ולשנאת חינו, על ידי חיבור כל שבטי ישראל יחד.

וכך באה מצות השבת בשלימות, בדברות ראשונות - זכר למעשה בראשית, ובדברות אחרונות - זכר ליציאת מצרים, והכל עולה בקנה אחד.

השב תשיבם

כיוצא בדבר דורש רבינו החתם סופר זיע"א על הפסוק (דברים כב א-ב) "לֹא תִרְאֶה אֶת שׂוֹר אֲחִיךָ אוֹ אֶת שׂוֹי נִדְחִים וְהִתְעַלְמָתָם מִמֶּנּוּ הַשֵּׁב תְּשִׁיבֵם לְאֲחִיךָ: וְאִם לֹא קָרֹב אֲחִיךָ אֲלֵיךָ לֹא יִדְעָתוֹ וְאֶסְפָּתוֹ אֶל תוֹךְ בֵּיתְךָ וְהָיָה עִמָּךְ עַד דָּרַשׁ אֲחִיךָ אוֹתוֹ וְהִשְׁבָּתוֹ לוֹ". ומפרש כוונת הדברים על נדחי ישראל ופזוניהם, אשר גם אם נראה למראית עין כי נתרחקו מאוד, באמת לכולם יש חלק באלקי ישראל, ויש לחבר את כולם 'עד דרוש אחיך אותו', לבלתי ידח ממנו נדח. זהו עניינו של יום ט"ו באב הסמוך ונראה לדברות אחרונות, להזכיר כי כל ישראל מחוברים הם בשורשם, בין אלו אשר ראשו ורובם בעלמא עילאה, ובין אלו הדבוקים בעלמא תתאה. וגם אחר שעקרו אנשי כנסת הגדולה את אילן האשרה - חטא עבודה זרה, עדיין צריכים אנו לשרש אחריה ולעקור לגמרי את עוון שנאת חינו מבינינו, ובה נזכה ל'נחמו נחמו עמי' - נחמה על בית ראשון ונחמה על בית שני, בבית הבית השלישי ובביאת משיח צדקנו במהרה בימינו בקרוב.

עשה, והקליפה שכנגדו היא 'חמור', ואילו 'שמור' כנגד מצוות לא תעשה, אשר כנגדו עומד כח 'שור'. והנה, הלכה רוחות היא (יבמות ג) כי 'עשה' דוחה 'לא תעשה', כי מקומו של עשה עליון יותר מלא תעשה. ומאירים הדברים, כי מצוות עשה כנגד המח, ומצוות לא תעשה כנגד הלב.

אך יש להבין, כי הרי רוב מצוות עשה הן פעולות האיברים והמידות, ואילו במצוות לא תעשה נאמרו איסורי מחשבה התלויים במח, כי הרהורי עבירה קשים מעבירה, ולכאורה מצינו כאן חילוף הדברים.

אמנם לפי דברי השם משמואל אין מקום לשאלה זו, כי זכור ושמור כנגד תפילין של יד ותפילין של ראש.

שור וחמור - עשו וישמעאל

והנה, ידוע כי 'שור וחמור' עומדים כנגד עשו וישמעאל, שור כנגד עשו וחמור כנגד ישמעאל. כי שור מידתו קנאה, ובא מיסוד האש והגבורה, והחמור כנגד התאוה. וזה תואם לדברים האמורים, כי 'שור' הוא כנגד הזהירות מלא תעשה, שלא להיכשל בגבורה שאינה במקומה, ו'חמור' כנגד מצוות עשה, שלא להתעצל בהן ולא לילך אחר התאוה ושרירות הלב. ומכל מקום 'זכור' שכנגד המח גבוה מ'שמור' שכנגד הלב.

שמירת שבת פועלת כתפילין של יד ושל ראש

ובבואנו לחבר הדברים עם מצות השבת, הן שתי בחינות אלו קיימות בה, כי 'שמור' היא מידת לילה, ו'זכור' מידת יום. כאשר פורשת השבת כנפיה על העולם בפניא דמעלי שבתא, לבו של אדם עדיין

אלו הם שני מיני היצר הרע הנזכרים, השור שהוא בעל מלאכה ואביר כח רומז אל החוטא האץ ברגליים ממהרות לדבר עבירה, והחמור - מלשון החמור העכור, כבד כנבידות העפר - עפריות החומריות גם, ומתעצל מעשיית מצוות

טרוד בעניני ששת ימי המעשה, וגופו עייף ממלאכת ההכנה, ועיקר שביטתו היא ממלאכה - בחינת 'שמור'. אך בבוקר אחר שנח כל צרכו והתקדש בקדושת השבת - אז זוכה למעלת 'זכור'.

ברם, נוכל להוסיף כאן דבר פלא עצום, אשר מנוחת השבת כביכול הינה גם מעניני 'תפילין של יד' ו'תפילין של ראש'. וזהו עומק המכוון באיסור המלאכה בשור וחמור, כי אין הדברים אמורים רק בשור ובחמור שבשדה, כי אם בקליפות השור והחמור, אשר קדושת השבת מכניעה אותן לבל יוכלו להצר לישראל כמעשיהן בכל ימות השבוע, ובזה באה מנוחה מן השור והחמור, ואין מניחים תפילין בשבת, כי אות השבת גובר על הקליפות בלא זה.

זכרים ונקבות ביציאת מצרים

על פי זה נוכל להבין מפני מה נתחדש ענין זה דווקא בדברות האחרונות. ועומק הענין. על פי מאמר בעל ההגדה, "צא ולמד מה בקש לָבוֹן הָאֶרֶמִי לַעֲשׂוֹת לְיַעֲקֹב אֲבִינוּ. שִׁפְרָעָה לֹא גָזַר אֱלֹא עַל הַזְּכָרִים, וְלָבוֹן בִּקֵּשׁ לַעֲקֹר אֶת הַכֹּל". לבן עמד כנגד יעקב אבינו בשני מיני היצר הרע, במח ובלב, בזכור ובשמור, ואילו פרעה לא גזר אלא על ה'זכרים' - לשון 'זכור', כנגד מצוות עשה, אשר נשים פטורות מהן כאשר הזמן גרמן (קידושין כט). 'יציאת מצרים היא בסוד קדושת הזמן, ומשום כך זכו ישראל על ידה בהרבה מצוות עשה. ובראש ובראשונה, מצות 'זכור את יום השבת לקדשו'.

על כך אמרו בגמרא (ברכות כ): כי חיוב הנשים בקידוש

חיבור עליון ותחתון. ומחמת שהיה כוחו יפה לחבר את כל העולמות - עולם העליון והתחתון, וכן את העולמות אשר כדוגמתם באדם, לכן היה כוחו גדול גם כן כדי לכבוש את שני מלכי האמורי, מה שלא יכל לעשות אדם זולתו.

והנה, ככל הדברים הנפלאים והמעלות הרמות האלה, נמצא גם ביעקב אבינו עליו השלום, שהיה 'איש תם יושב אהלים', וכפי שרמזו בזה בזוהר הקדוש (ח"ב דף קעה): שישב בשני אהלים - עולם של מעלה ועולם של מטה. וכפי הידוע שהיה יעקב אבינו ע"ה מרכבה לעמוד האמצעי, וחיבר חסד וגבורה יחדיו במידת תפארת ישראל, ובכח זה יכל לגבור על קליפות סיחון ועוג בשבילו ובשביל בניו.

האדם האדם

והנה, מלחמתו של יעקב אבינו היתה בעשו ובלבן. קליפת עשו היא היפך מידת יוסף הצדיק שהוא שטנו של עשו, וכמו שאמרו במדרש (בראשית רבה צט ב) "זה פירש מן הערורה וזה נדבק בערורה", כי עשו היה דבק בקליפת סיחון, עד שהיתה תאוותו גדולה ועצומה שאין לה מעצור כחמור הבר, ונעשה כבהמה ממש, כפי שביקש מאת יעקב (בראשית כה ל) "הֲלֹעִיטִי נָא מִן הָאֲדָם הָאֶדָם הַזֶּה", כפי שמלעיטים את הבהמה (ראה בראשית רבה סג יב). ומשום כך עם כל אהבת עשו את הדם, אשר ממנו חייו ופרנסתו, שונא הוא לדם המילה (ראה שם אות יג), כי ברית מילה היא מצוה שכל כולה היפך טבעו ותאוותו.

ארמי אוכד אבי

לעומת זאת, היה מאבקו של יעקב בלבן, הדומה לקליפת עוג מלך הבשן. כי לבן היה גדול בכישוף ובחרישים, וכפי שהובאו כמה דעות בדברי חז"ל האם היה אביו של בעור אבי בלעם (ראה בזוהר הקדוש ח"א דף קסו:), או שהוא עצמו בלעם בן בעור (ראה בתרגום יונתן במדבר כב ה, וראה גם סנהדרין קה). ועל כל פנים כל שימושיו היה בנחשים וקסמים, אשר על כך אמרו בזוהר הקדוש (ח"ג דף רז) כי שתי דרגות של טומאה הן, המכוונות כנגד קליפות שור וחמור. ומעתה יש לומר כי שתי דרגות אלו שבטומאה עומדות כנגד תפילין של יד ותפילין של ראש בקדושה, וגם על דרך הפשט, הרי היה לבן הארמי - רמאי ומשקר בתחבולות מרמה שבשכל, וכן ביקש לעקור את הכל בכח הזרוע, הרי כאן מח ולב חורשי רע. וזהו כמידת עוג המלך הבשן אשר יושב בעשתרות באדרעי, וכפי שנתבאר למעלה.

רחל ולאה - כנגד שתי עולמות

ומעתה יובן, כאשר נבוא אל המכוון, כי זהו שאמר יעקב אבינו 'ויהי לי שור וחמור', כי עמד וימודד כנגד הנחשים והקסמים שבקליפות שור וחמור, בכח תפילין של יד ותפילין של ראש. וזהו הטעם לכך שנשא את רחל ולאה לנשים, שהיו דוגמא של מעלה בעלמא עילאה ועלמא תתאה, ונתמרקה קדושתן בבית לבן עד שבה יעקב והוציא בלעו מפיו, ובזה יכל לגבור עליו.

אלו הם דברי קדשו של ה'שם משמואל', אשר האריך בהם מאוד, וגם אריכות הדברים שהבאנו כאן אינה אלא תמצית דבריו.

עשה דוחה לא תעשה

אם נתבונן בדברים אלו, נמצא כי עיקרם הוא שקליפת סיחון מושכת את האדם לתאוות הגופניות, אולם סכנתו של עוג גדולה, כי נכנס הוא גם אל תוך מוחו וליבו של אדם, למושכו אחר דעות כוזבות ומידות רעות, כנגד תפילין של יד ושל ראש.

אך הנוגע למאמרינו כאן, הוא מה שהזכיר בתוך דבריו כי 'זכור ושמור' מכוונים כנגד המח והלב, 'זכור' כנגד המח ותפילין של ראש, ו'שמור' כנגד הלב והמידות, כנגד תפילין של יד. וביאור זה הוא באופן אחר ממה שביארנו למעלה, כי 'זכור' כנגד מצוות